

UOT 37.01.

Müseyib İbrahim oğlu İlyasov

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin kafedra müdiri
pedaqogika elmləri doktoru, professor
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).16-19](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).16-19)*

MÜƏLLİM SƏRİŞTƏLİLİYİ ŞAĞIRD ŞƏXSİYYƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN MÜHÜM AMİLİ KİMİ

Мусейиб Ибрагим оглу Ильясов

*доктор педагогических наук, профессор
заведующий кафедрой Азербайджанского Государственного Педагогического Университета*

КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКА

Museyib Ibrahim Ilyasov

*head of department at the Azerbaijan State Pedagogical University,
doctor of pedagogical sciences, professor*

TEACHER COMPETENCE AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF STUDENT PERSONALITY

Xülasə. Müəllimin öz peşəkarlığı və səriştəliliyini daha da inkişaf etdirməyə istiqamətlənmiş fəaliyyəti öz nəticəsini iki istiqamətdə göstərə bilər. Birincisi, müəllimi öz peşəsinin fəvqünə qaldırır, onu usta müəllim kimi formalaşdırır, ikincisi, təhsilalanların daha yaxşı öyrənmələrinə, həyati bacarıqlara yiyələnmələrinə və bilavasitə şəxsiyyət kimi formalaşmalarına öz əhəmiyyətli təsirini göstərir. Məqalədə bu problemlərə toxunulmuş, pedaqoji ədəbiyyatda mövcud olan müəllim səriştəliliyinin müxtəlif modellərinin təhlili verilmiş, müəllimin özünühazırlıq və özünüinkişaf istiqamətlərinin əsas parametrləri nəzərdən keçirilmişdir.

Açar sözlər: *peşə səriştəliliyi; həyati bacarıqlar; özünüinkişaf; şəxsiyyət yönümlü yanaşma; pedaqoji proses.*

Резюме. Деятельность педагога, направленная на дальнейшее развитие его профессионализма и компетентности, может показать свои результаты в двух направлениях. Во-первых, это поднимает учителя на вершину его профессии, формирует его как мастера-педагога, а во-вторых, оказывает существенное влияние на лучшее обучение учащихся, приобретение жизненных навыков и формирование личности. Эти проблемы были затронуты в статье, дан анализ различных моделей компетентности учителя, существующих в педагогической литературе, рассмотрены основные параметры направлений самоподготовки и саморазвития учителя.

Ключевые слова: *профессиональная компетентность; жизненные навыки; саморазвитие; личностно-ориентированный подход; педагогический процесс.*

Summary. The teacher's activity aimed at further developing his professionalism and competence can show its results in two directions. Firstly, it elevates the teacher to the top of his profession, forms him as a master teacher, and secondly, it has a significant impact on better learning of students, acquisition of life skills and personal formation. These problems were touched upon in the article, the analysis of various models of teacher competence existing in the pedagogical literature was given, the main parameters of the teacher's self-preparation and self-development directions were reviewed.

Keywords: *professional competence; life skills; self-development; person-oriented approach; pedagogical process.*

Hazırda parta arxasında əyləşən şagirdlərə bu gün verdiyimiz bilik, bacarıq və vərdişlərin və həyata hazırlıq səviyyəsinin 10-15 ildən sonra onların qarşılıqlarına çıxacaq problemləri həll etməyə, həyati vəzifələri yerinə yetirməyə nə dərəcədə cavab verə biləcəyini düşünəndə insan istər-istəməz bir narahatlıq hissləri keçirməli olur. Texnika və texnologiyalar yeniləşir, modifikasiya edilir, dünən yeni olan artıq bu gün köhnədir, daha yenisi ilə əvəz olunur. Bunlardan asılı olaraq həyatda baş verən hadisələrin dinamikası nəinki uzağı, çox vaxt yaxın gələcəyi belə proqnozlaşdırmağı çətinləşdirir.

Müasir dövrdə internet və digər informasiya vasitələri gündəlik həyatımızda elə daxil olmuşdur ki, nə sosial həyatı, nə də təhsili bunlarsız təsəvvür etmək çətinidir. Pedaqoji texnologiyaların inkişafı və digər vasitələrin tədrisdə mühüm yer tutması onun məzmun və gedişində əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Melburn (Avstraliya) universitetinin professoru Patrik Qriffin XXI əsrin insanına aid 10 səriştə müəyyən edir və onları dörd kateqoriyada birləşdirir:

1) yaradıcılığı əks etdirən düşüncə metodları, tənqidi düşüncə, problemlərin həlli və qərarların qəbulu;

2) qarşılıqlı fəaliyyət və əlaqənin olduğu iş üsulları;

3) informasiya-kommunikasiya texnologiyaları kimi iş avadanlıqlarından istifadə və informasiya savadı;

4) vətəndaşlıq, peşə seçimi, şəxsi və sosial məsuliyyət kimi həyati səriştələr [5].

Bunların təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, bu səriştələri eyni ilə XXI əsrin müəllimlərinə də aid etmək olar.

Müasir şəraitdə məktəblərimizdə aparılan təlim prosesinin xüsusilə üç istiqaməti (texnologiyası) diqqət cəlb edir: 1) fənnin (mövzunun) mənimsədilməsinə istiqamətləndirilmiş təlim (*bilikyönümlü yaxud, fənyönümlü texnologiyalar*), 2) təhsilalanların tələbatlarının ödənilməsinə yönəldilmiş təlim (*şəxsiyyətyönümlü texnologiyalar*) və 3) fənnin mənimsədilməsi və şagirdlərin tələbatlarının təmin olunmasına istiqamətləndirilmiş təlim (*əməkdaşlıq texnologiyaları*). Bunların hər birinin reallaşdırılmasını təmin etmək müəllimin pedaqoji səriştəliliyinin müxtəlif səviyyələrini özündə əks etdirir.

Son illər müəllimlərin peşə səriştəliliyi problemi üzrə bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Aşağıda təqdim etdiyimiz təqdimatda peşə səriştələri üç qrupa bölünür: 1. İdrakı səriştələr (tənqidi təfəkkür, problemlərin həlli), informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə bacarığı. 2. Kommunikativ səriştələr (sosial – qarşılıqlı fəaliyyət, heyət tərkibində çalışmaq, əməkdaşlıq). 3. İnsanın şəxsi keyfiyyətləri (xüsusiyyətləri) [4].

Bunlar həm də xüsusi meyarlar kimi peşə səriştəliliyinin hansı komponentlərdən ibarət olduğunu göstərir və peşə səriştəliliyin məzmununu xarakterizə edir.

Digər bir təsnifat tədqiqatçı V.Y. Adolf tərəfindən verilir. O, bir sıra meyarlara (səriştələrə) xüsusi önəm verərək peşə səriştəliliyinin xüsusi meyarlarının aşağıdakılardan ibarət olduğunu göstərir:

1. *Seçicilik*. Bu meyar tələbənin hələ ali məktəbdə təhsil aldığı dövrdə özünü müəllim kimi dərk etmək istəyini ifadə edir və subyektiv olaraq pedaqoji fəaliyyətdə məqsədlərin diferensial şəkildə əks olunmasında özünü göstərir. Eyni zamanda fərd üçün peşəkar və şəxsi əhəmiyyət kəsb edən pedaqoji məqsədlərin qəbul edilməsi dərəcəsi ilə xarakterizə olunur.

2. *Şüurluluq*. Bu, müəllimlərin zehni fəaliyyətini məqsədyönlü şəkildə idarə etmək, peşəkar vəziyyətlərin səriştəli təhlili üsullarını mənimsəmək qabiliyyətinə aiddir.

3. *Nəticəlilik*. Bu, problemləli vəziyyətlərin pedaqoji transformasiyası ilə bağlı fəaliyyətin konkret nəticələrində “lazımdır” və “arzu olunan” arasında uyğunsuzluq dərəcəsinə özünü göstərir.

4. *Yaradıcı xarakter*. Qeyri-standart pedaqoji vəziyyətləri sosial və şəxsi əhəmiyyətli məqsədlərə çevirmək, onların həlli üçün ən yaxşı variantları tapmaq bacarığı ilə müəyyən edilir.

5. *Maraq*. Şəxsi və peşəkar maraqları birləşdirmək lazımdır [3, s. 54].

Başqa bir təsnifatı da nəzərdən keçirsək, orada da müəllimin peşə səriştəliliyinin bir çox zəruri cəhətlərini görmək olar. Məsələn, tərəfimizdən (2018-ci il) meyar kimi müəllimin 29 peşə səriştəsi müəyyən edilmiş və onlar beş qrupda sistemləşdirilmişdir: 1) *təşkilatçılıq, idarəetmə səriştəliliyi*; 2) *didaktik, öyrədə bilmə səriştəliliyi*; 3) *şagirdlərin idrakının inkişaf etdirilməsi səriştəliliyi*; 4) *pedaqoji prosesə kreativ*

yanaşma; 5) *ünsiyyət və əməkdaşlıq səriştəliliyi* [2, s. 92-97].

Bu günki həyat təhsilalanlardan təkcə informasiyaları qavramaq, yadda saxlamaq və ya da salmağı tələb etmir. Məktəbin başlıca vəzifəsi böyüyən nəslə fəal həyata hazırlamaq, onları bir şəxsiyyət, vətəndaş, rəqabətqabiliyyətli müxtəssis kimi formalaşdırmaq olduğundan bu günkü yanaşma tamamilə yeni, gənclərdə həyat bacarıqları formalaşdırmağı önə çəkir. Buna görə də pedaqoji proses tamamilə yeni hədəfləri nəzərə almaqla gənc nəsilə ilk növbədə həyat bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin etməyə istiqamətləndirilməli və bu missiyanı yerinə yetirməlidir.

Təhsilalanlar aldıkları məlumatları dərk etməyi, onun mahiyyətini anlamağı, onları təhlil etməyi, nəticələr çıxarmağı, eyni zamanda aldıkları bilikləri bacarığa çevirməyi, reallıqda tətbiq etməyi bacarmalıdırlar. Nəyin necə və niyə belə olduğunu anlamalıdırlar. Təhlil etmək, analitik düşüncəyə malik olmaq, düzgün qiymətləndirə bilmək kimi bacarıqlara yiyələnməlidirlər. Təbii ki, bu prosesdə istiqamətverici məhz müəllimlər və məktəbdir.

Hazırda istər orta, istərsə də ali məktəblərə öz üzərində müntəzəm işləyən, fəaliyyətinə həmişə yeniliklər qatan, dövrün artan tələblərinə özünün qabiliyyəti və bacarığı ilə yüksək səviyədə cavab verən yüzlərlə yenilikçi, novator və yaradıcı müəllimlər vardır. Lakin böyük bir müəllim ordusu içərisində nəinki yaradıcı, öz üzərində işləməyən, yeniliklərdən xəbərdar olmayan müəllimlə də çoxdur. Fənninin dövlət standartlarının nələri tələb etdiyini, təlim nəticələrinin nə olduğunu, məzmun xətti nədir, fənn kurikulumu tədris zamanı hansı prinsiplərin gözlənilməsini tələb edir və s. kimi məsələləri bilməyən və öyrənməyə də marağı olmayan müəllimlər də az deyildir. Təbii ki, bunlar da öz nəticəsini tədrisdə, təhsilalanların aldıkları bilik, bacarıq və vərdislərin səviyyəsində göstərir.

Bu günkü gənclərimiz çox şeyləri bilir və bacarırlar. Həm də daha çox şeyləri də bilmək, öyrənmək istəyirlər. Bunlar isə müəllimlərimizdən özlərini inkişaf etdirməyə, öz üzərlərində işləməklə təhsilalanların tələb və tələbatlarını təmin etmək üçün yeniliklər etməyə, dövrün tələblərinə cavab verməyə yeni-yeni impulslar verir. Bizcə bunları iki tərəfdən qiymətləndirmək olar:

Birincisi, müəllimlərin özlərini daim təkmilləşdirməyə, fəaliyyətlərini təkcə gündəlik dərslərinə hazır gəlməklə məhdudlaşdırmamaqla əsl usta müəllim səviyyəsinə qalxmaq üçün yeniliklər etməyə, fəaliyyətinə yaradıcılıqla yanaşmağa maraqlı göstərməsi.

İkincisi, təhsilalanları inkişaf etdirmək, onları gələcək həyata normal hazırlamaq, onlarda həyatı bilik, bacarıq və vərdislər formalaşdırmaq üçün özlərini təkmilləşdirməyə, yeni pedaqoji texnologiyaları mənimsəməyə maraqlı olmaları.

Bunların hər ikisi müəllimlərdən özlərini təkmilləşdirmək, inkişaf etdirmək istiqamətində bir sıra işlərinin reallaşdırılmasını zəruri edir. Bunları əsasən aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1. Müəllimin İKT bacarıqlarına malik olması, müxtəlif proqramla işləməyi, pedaqoji prosesdə İKT-dən və internet resurslarından istifadə etməyi bacarması. Qeyd edək ki, bu sahədə son illərdə, xüsusən pandemiya dövründə xeyli təcrübə toplanmışdır. Müəllimlərimizin əksəriyyəti dərslərində bu imkanlardan müntəzəm olaraq istifadə edirlər. Lakin müşahidələr göstərir ki, hələ də bu imkanlardan yararlanmayan, dərslərində yeni təlim texnologiyalarından istifadə etməyən müəllimlərimiz də az deyildir.

2. Müəllimlərin xarici dil bacarıqlarına malik olması. Bu önəmli məsələ müəllimlərin qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi və onlardan yaradıcı şəkildə yararlanma bilməsi üçün çox vacib amillərdəndir. Bu sahədə respublikamızda xeyli müsbət irəliləyişlərin olduğu nəzərə çarpır. Magistrantlardan və doktorantlardan xarici dil bacarıqlarının tələb edilməsi zənnimizcə bu prosesin daha da güclənməsinə xeyli təkan verə biləcəkdir.

3. Təhsilalanlarda öyrənməyə həvəs və maraqlı oymağı, onları motivasiya etməyi bacarması. Bu məsələ müasir dövrdə xüsusilə daha önəmli diqqət tələb edir. Təcrübə göstərir ki, şagirdlərin təlim marağının formalaşmasında müəllimlərin rolu böyükdür. Müəllimlər bu işə maraqlı göstərdikdə onların apardıqları işlər heç də səmərəsiz qalmır. Başlıca məsələ bunu necə, hansı yollarla və formada təşkil etməkdir ki, bu da müəllimin pedaqoji ustalığı məharətindən çox asılıdır. Görkəmli Ukrayna pedaqoqu V.A. Suxomlinski bu münasibətlə yazırdı: "Biliklərə həvəs qığılcımı dərstdə oyadılmalıdır: yeniyetmə-

nin qəlbində bu qıgılımla alov yandırmaq müəllimin mədəniyyətindən asılıdır". Təəssüflər ki, heç də bütün müəllimlər buna nail ola bilmirlər.

Bu problem müəllimləri belə bir sual qarşısında düşünməyi məcbur edir: "Dərsi necə qurmaq, necə aparmaq ki, onun vasitəsilə şagirdlərin oxumaq, öyrənmək, axtarış aparmaq marağını və həvəsini artırmaq mümkün olsun?" Fikrimizcə, bunun üçün pedaqoji prosesin təşkili və gedişində aşağıdakı bir sıra şərtlərin gözlənilməsi yüksək nəticələrin əldə olunmasına öz müsbət təsirini göstərə bilər:

1) bütün dərs boyu şagirdlərdə yüksək əhval-ruhiyyənin olmasına çalışmaq, öyrənmə prosesində sinifdə psixoloji gərginliyin azaldılmasına nail olmaq;

2) dərsin yüksək emosional fonda təşkili-nə və aparılmasına nail olmaq;

3) təhsilalanların hər birinə yüksək etimad göstərmək və onlara inam nümayiş etdirmək;

4) əməkdaşlığı bütün dərs boyu gözləmək, şagirdlərin hamısının pedaqoji prosesin iştirakçısı olmasına nail olmaq;

5) pedaqoji prosədə təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla diferensiallığa, hər bir təhsilalanın maraq və tələbatlarının ödənilməsinə nail olmaq;

6) dərstdə yeni pedaqoji texnologiyalardan və müasir təlim metodlarından istifadəyə geniş yer vermək;

7) müəllim tərəfindən verilən tələblərdə təhsilalanların inkişaf etdirilməsi hədəfini gözləmək və s.

Nəticə olaraq demək olar ki, müəllimin peşə səriştəliliyinin yüksək olması və onların daim inkişaf etdirilməsi ikitərəfli proses kimi pedaqoji prosesin nəticəyönümlülüyünü şərtləndirən əsas amillərdəndir. Onun səmərəsi özünü

bir tərəfdən müəllimi usta-peşəkar mütəxəssis səviyyəsinə qaldırmaq, özünüinkişaf etdirməkdə göstərsə, ikinci tərəfdən təhsilalanların inkişafında, onların həyata və cəmiyyətə daha mükəmməl hazırlanmalarında büruzə verir. Yəni, peşə səriştəliliyi müəllimin özü, onun şəxsiyyəti və peşə hazırlığı ilə bağlı olsa da, nəticəsi özünü təhsilalanların inkişafında, həyat hazırlıq səviyyələrində göstərir. Başqa sözlə desək, müəllimin öz üzərində inadla işləməsi, yeni-yeni səriştələrə yiyələnməsi, özünühazırlıq və özünü inkişafetdirməsi onu peşəsinin, müəllimlik sənətinin fəvqünə qaldırmaqla yanaşı, təhsil və tərbiyə verdiyi gənc nəsli həyata daha dolğun, daha hərtərəfli hazırlamaqla nəticələnir ki, bu da onu bir usta müəllim, peşəkar mütəxəssis kimi tanıtdırır, sevdilir.

Problemə aktuallığı. Pedaqoji prosesin səmərəliliyini şərtləndirən amillərdən biri kimi müəllim səriştəliliyinin formalaşdırılması müasir dövrdə ən mühüm pedaqoji problemlərdən biridir. Hazırda məktəblərimizin, təhsilin və təhsilalanların qarşısında duran mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsi vəzifəsi müəllimlərin pedaqoji səriştəliliyinin yüksəldilməsini birmənalı olaraq tələb edir.

Problemə yeniliyi. Məqalədə müəllimin pedaqoji səriştəliliyinin yüksəldilməsi probleminə bir neçə aspektdən yanaşılmış, onun yüksəldilməsinin vacibliyi bir sıra parametrlərlə əsaslandırılmışdır.

Problemə praktik əhəmiyyəti. Məqalədə öz əksini tapan bir sıra müddəalar, müəllim səriştəliliyinin əsas meyarları, onun bir sıra komponentləri, səriştəliliyin hədəfləri haqqında olan nəzəri fikirlər və şagirdlərin həyatı bacarıqlara yiyələnmələrində müəllim səriştəliliyinin yeri və rolu haqqında verilən şərhlər praktik müəllimlər və tədqiqatçılar üçün həm müəyyən mənbə, həm də yeni-yeni tədqiqatların aparılması üçün faydalı olar.

Ədəbiyyat:

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. –Bakı: Çap Evi, –2012, –64 s.
2. İlyasov, M.İ. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri. / M.İ. İlyasov. –Bakı: "Elm və Təhsil", –2018. – 208 s.
3. Адольф, В.Я. Профессиональная компетентность современного учителя: монография. / В.Я. Адольф. – Красноярский гос. ун-т. –Красноярск, 1998. – 310 с.
4. Международное бюро образования: <http://www.ibe.unesco.org/en/geqaf/annexes/technical-notes/examples-countries?definitionskeycore-competencies>.
5. Поиск и измерение навыков 21 века: <https://intalent.pro/article/poisk-i-izmerenie-navykov-21-veka.html>.

E-mail: müseyibilyas@gmail.com
Redaksiyaya daxil olub: 10.05.2024